

KEMALİZM'İN İNŞA SÜRECİNDE DİNSEL TEMALARIN KULLANILMASI (1930-1935) THE USE OF RELIGIOUS THEMES IN THE CONSTRUCTION PROCESS OF KEMALISM (1930-1935)

Ahmet İLYAS*

Öz

Kemalizm, dogmatik bir unsur olarak Türkiye'nin önemli yapı taşlarından biridir. Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirlerini, söylemlerini ve yaptığı inkılapları bir düşünsel bir yapı içerisinde somutlaşması ise 1930'ların başında belirlemiştir. 1930 yılından itibaren Kemalizm, Türkiye'nin üzerinde yürümesi gereken bir yol olarak belirtilmiştir. Resmi bir ideoloji açısından Kemalizm, Mustafa Kemal'i ön plana çıkarırken, onun fikirleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi haline gelmiştir. Özellikle Kemalizm dini bir öğreti olarak topluma sunulmaya çalışıldı. Bu çalışmanın amacı Kemalizm'in dinsel bir motif olarak topluma yansıtılması ve kullanılan dinsel mitlerin propaganda aracı olarak belirtilmesi üzerine inşa edilmiştir. Kemalizm'i dinsel bir faktör olarak ortaya koyan anlayışı, edebiyat, tarih, şiir gibi birçok edebi tarihi yazıtlarda görmek mümkün olmuştur. Öyle ki Atatürk üzerine ezanlar, mevlitler bile yazılmıştır. Çalışmada, Kemalizmi bir öğreti olarak kabul eden aydınların, Mustafa Kemal Atatürk'ü yüceltilmeleri ve onu dinsel bir kutsiyet içerisinde değerlendirmeleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Din, Peygamber, İdeoloji, Cumhuriyet.

Abstract

Kemalism is one of the important building blocks of Turkey as a dogmatic element. Mustafa Kemal Atatürk's ideas, rhetoric and the revolutions who has made appear as an intellectual movement early 1930. Since 1930, Kemalism Turkey is indicated as a way to walk on. In terms of an official ideology of Kemalism, Mustafa Kemal When the foreground, his ideas became the founding ideology of the Republic of Turkey. In particular, Kemalism was tried to be presented as a religious doctrine. The aim of this study was to reflect Kemalism as a religious motif and to use the religious myths used as a means of propaganda. It has been possible to see the understanding which puts Kemalism as a religious factor in many literary historical inscriptions such as literature, history and poetry. So much so that the Atatürk rituals, even the Mevlits were written. In the study, the intellectuals who accept Kemalism as a doctrine have also been exalted in Mustafa Kemal Atatürk and evaluated him in a religious sanctity.

Keywords: Kemalism, Religion, Prophet, Ideology, Republic.

Giriş

Toplum ve kişilerin zihinlerinde egemen olan fikirlerdir der ideoloji için Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtı* adlı kitabında (Althusser, 1978: 55). 1797 yılında Antoine Louis Claud Destutt de Tracy, ideoloji kavramını, bilimsel bir disiplin olarak kullanmış ve onun büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Dijk, 2000: 1-2). Tracy'nin, ideolojiye olan bakış açısı önemlidir. Çünkü ideolojiler, Tracy ile birlikte, toplumdaki düşüncelere yol gösteren bir anlayış olarak ortaya çıkmaya başladı. Böylece ona safsata olarak bakan yaklaşımların sayısal üstünlüğü de aşılmış oldu. XIX. yüzyılın bilimsel çekim alanına giren ideoloji kavramı, Marksizm'in tutunabilirliği ve albeniliği sayesinde savunulan bir disiplin haline geldi. Özellikle Sanayi Devrimi akabinde oluşan bu süreç, işçi sınıfı, muhafazakârlık, kapitalizm, din, mezhepler ve kişilerin yaratmış olduğu yeni yollar, kamplaşmayı ve kategorileşmeyi ortaya çıkardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası tek adamların yönettiği ülkelerdeki kişiler üzerinden başlatılan -izm tartışmaları, ideolojinin propagandası için kendisine uygun bir ortam bulmuş oldu.

Erken Cumhuriyet'in filizlenmeye başladığı İkinci Meşrutiyet süreci ciddi manada İstanbul'da kültürel fikirlerin yayıldığı bir dönem olarak tabir edilir. Ancak bu akımların kuluçka dönemi II. Mahmut sonrasına rastlar (Kılıç, 2005: 281). İkinci Meşrutiyet dönemi ideolojileri daha çok düşünce bazında değerlendirmeleri içermektedir. En bilinen tarafıyla Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük, Sosyalizm başlangıç aşamasında değerlendirilmiştir. Özellikle bu fikir akımlarının sahip olduğu Türk Yurdu, İleri, Sırat-ı Müstakim, Sebül-ür- Reşat, Servet-i Fünûn, İctihad gibi dergiler akımların gelişmesine yardımcı oldu.

Adı geçen fikir akımlarını izm olarak kabul eden çok az aydın bulunduğu söylenebilir. Fakat bu dönem ideolojik manada fikirlerin benimsenmesi adına önemlidir. Dahası İkinci Meşrutiyet'te ortaya çıkan

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD, ahmetilyas@hotmail.com

fikirlerin aydınlar aracılığıyla Erken Cumhuriyet'e taşınması ve üretici konumda olma vazifesini yerine getirmeleri, fikirlerin ideolojileşme sürecine katkıda bulunmuşlardır (Turan, 2018: 80-81). Öyle ki bu dönemin fikrî kaynakları ve mirası Milli Mücadele içerisinde dahi görüldü. Bunlar içerisinde Ziya Gökalp, Tekin Alp, Ahmet Ağaoğlu, Abdullah Cevdet, Mehmet Akif, Tevfik Fikret ve diğerleri gibi aydınlar sahip oldukları düşünce sistemini yaygınlaştırma ve propaganda aracı olarak kullanma yetisine mahirdiler. Fikir akımının temsilcileri olan bu aydınların önceliği Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarmak olsa da temel gayeleri kendi fikirlerinin erk sağlaması üzerine kuruluydu.

Osmanlı Devleti'nin serencamı olarak İkinci Meşrutiyet'in laboratuvarında hazırlanan Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı toplumsal, siyasal ve fikrî tabanın en azından tecrübe ettikleri akımların varoluş mücadelesi yeni düzlemde devam edecekti. Bu düzlemin ana karakteri Mustafa Kemal Paşa'nın inşa etmek istediği ulus-devlet çerçevesinde şekillenecekti. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye başlarken, lider bir karakter olarak yola çıkmamıştı. Fakat gelinen son noktada Mustafa Kemal'in kullandığı ifadeler, doğu ile batı arasındaki sağladığı kardeşlik hukuku ve nihayetinde bağımsızlığı her şeyin üstünde tutması, onu kurulan Türkiye'nin lideri olma konusunda ön plana çıkardı.

1-Kemalizm'in Dinsel Taban Dönüşümü

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'ye başlarken, saray çevresinde Cumhuriyet yanlısı olarak bilinmekteydi (Kansu, 1997: 72). Buna rağmen gelişen süreç, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gitmesinin önünü açtı. Anadolu'ya geldikten sonra birbiriyle bağlantısı kopmuş hatların tanzimi için Mustafa Kemal Paşa'nın birçok sembolü kullandığı bilinmektedir. Bu sembollerin en önemlisi İslam tabiri ve propagandasıydı (Akyol, 2008: 57). Bu sembol ve temaların kullanılması o dönemin gereği olarak düşünülmeliydi. Çünkü İslam dünyasında emperyalizme karşı bir düşmanlık hissiyatı her haliyle görülmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu kongrelerde İslami kesimin desteğini alma konusunda İslami tema ve sembolleri kullanması mücadelenin meşruiyeti açısından mühimdi.

O toplumun bütünleşmesi ve yekpare halinde hareket etmesini sağlayacak en temel harcın İslam olduğunu bildiğinden, bu temel öğeyi bağımsızlık mücadelesinde sık sık kullanma gereğini hissetmiştir. Aslında bağımsızlık mücadelesi başlarken din adamlarının bu mücadeleye örgütlenme ve manevi motivasyon açısından ciddi manada destek verdiği bilinmektedir (Mardin, 1991: 30). Anadolu'nun dört bir tarafında şeyhler, müftüler, din adamları, âlimler halkı mücadeleye çağırmak için sık sık hutbe okudukları söylenmektedir (Sarıkoyuncu, 1995: 22-23). Yani özetle İslam tema ve semboller Milli Mücadele için olmazsa olmazları arasında hatta en başında geliyordu. Mustafa Kemal Paşa, daha Birinci Dünya Savaşı sırasında görev yaptığı yerlerde bu başatların farkına varmıştı. Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin henüz başlarında dinsel motif propagandasının kullanılmasında ve din kompozisyonu içerisinde katkıda bulmak amacıyla hem şeyhlerle hem de Bektaşî dedeleriyle kurmuş olduğu ilişkinin sorgulanması gerekiyor (Şener, 1991: 67). O bağımsızlık mücadelesinde bizatihi onların desteğini almak için hem buldukları dinsel mekânları ziyaret etmiş hem de onlarla mektuplaşma yoluna gitmiştir (Yılmaz, 2005: 71). Özellikle Bektaşî dedeler içerisinde yer alan Çelebi Cemaleddin, Milli Mücadele'ye ciddi manada destek verirken bir rivayete göre, Mustafa Kemal Paşa'yı Mehdi olarak değerlendiren kişi olarak bilinmektedir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın babasının adının Ali Rıza olması hasebiyle onun Bektaşî veya Alevi olabileceği söylentileri de dinsel mekânlarda sık sık ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, ilk defa Mustafa Kemal Paşa'nın, dinsel bir tema içerisinde değerlendirmesi açısından önem taşıdığı söylenebilir (Soileau, 2018). Diğer taraftan bağımsızlık mücadelesinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olanların savunma reflekslerinden biri de ona liderlik meşruiyeti kazandırmak amacıyla onun sahip olduğu bir takım İslami doğaüstü özelliklerini dile getirilmiş olmalarıdır. Bu doğaüstü özelliklerinden biri de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şeyh ya da buna benzer kişilerin gördükleri rüyalarıdır. Bu rüyalarda Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik övgü ya da yergi söz konusudur. Övgülerin temel argümanlarında Mustafa Kemal Paşa'ya giydirilmek istenen dinsel zırh olurken, tam aksine yergilerde ise Mustafa Kemal'in dinsizlikle suçlama üzerine kuruludur. Tabi dinsizlikle suçlayanların temel çıkış noktası İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik tutumlarından kaynaklandığı söylemek gerekir. Konunun gayesine uygun olarak Mustafa Kemal Paşa ile görülen rüyalarda belirtildiği üzere onun dinsel bir motif taşıdığına dair anlamlar taşıdığı söylemler özellikle halk arasında ifade edilmesine dikkat edilmiştir. Bu rüyalardan birini gördüğü iddia edilen Sünusi şeyhi Ahmet Sünusi'nin gördüğü rüyadır. Rüyaya göre Şeyh, rüyasında Hz. Muhammed ile karşılaşır, bu karşılaşmada Hz. Muhammed ona sol elini verir. Şeyh şaşırır, çünkü İslamiyet'e göre sol ile sadece taharet için kullanılır, hatta sol elle yemek yenmesi bile uygun karşılanmaz. Bunun üzerine Şeyh, Hz. Muhammed'e neden sol elle tokalaştığını sorar. Hz Muhammed ise Şeyh'e sağ elinin Ankara'da Mustafa Kemal'in üzerinde olduğu ifade eder. Bunun üzerine Şeyh, rüyadan uyanınca Libya'dan (Trablusgarp) Ankara'ya gelir ve Milli Mücadele'ye katıldığı söyler (Yılmaz, 2008: 87).

Milli Mücadele’de toplum desteğini almak için kullanılan dinsel ve mitsel propagandalarından biri de Mustafa Kemal Paşa’nın seyyid bir aileden geliyor olmasına dayalı söylemlerdir. Hatta Selanik’te annesi Zübeyde Hanım’ın Molla Zübeyde diye bilindiği dedesinin seyyit olduğu iddiaları da ifade edilmiştir (Sönmez, 1997: 13). Özellikle bu vurgunun Mustafa Kemal’e karşı yayınlanan fetvalara karşı kullanılmıştır.

Mustafa Kemal, yukarıda da belirtildiği üzere kendisine atfedilen yakıştırmalara bağlı olarak yayınladığı Âlem-i İslam’a Beyanname adlı çağrısında hilafet makamını işgalci güçlerden kurtarmak amacıyla yola çıktığını belirterek tüm Müslümanların bu çağrıya destek olarak mücadeleye katkıda bulunmasını istemiştir (Hakimiyet-i Milliye, 18 Mart 1336(1919): 1). Mustafa Kemal burada hem İslam bayraktarlığını yaptığını hem de kendisine yönelik anti-İslamist yakıştırmalara cevap vermiştir. Kongrelerden sonra Mustafa Kemal, Temsil Heyeti’nin Ankara’ya taşınması fikri ortaya çıkınca Ankara’da hummalı bir çalışma başlattı. Heyetin, Ankara’ya gitmeden Mustafa Kemal ile birlikte Hacıbektaş’a uğrayıp oradan Ankara’ya geçtiği ifade edilir (Kansu, 1986: 495). Mustafa Kemal, Hacıbektaş’ta Alevi dedelerinden Çelebi Cemaleddin Efendi ile görüşmüştür.

Mustafa Kemal, Ankara’ya varduktan sonra İstanbul’da açılacak olan Meclis için çalışmalar yürütmüştür. Ancak İstanbul’da Meclis açıldıktan sonra İngilizlerin İstanbul’u işgal etmesi üzerine Ankara’da Meclis’in açılması için hazırlıklar başlatmıştır. Bu arada Mustafa Kemal’in aleyhine onun dinsiz, vatan haini gibi İstanbul müftülüğü tarafından başlatılan karşı propaganda az da olsa etkili olmaya başlamıştı. Mustafa Kemal ve Anadolu’daki mücadeleyi destekleyen din adamları, bu yakıştırmayı çürütmek amacıyla ciddi mücadele vermişlerdir. Ankara’daki hazırlıklar tamamlanınca sıra Meclis’in hangi tarihte açılması kararına gelmişti. Mustafa Kemal, bizatihi Meclis’in 23 Nisan 1920 Cuma günü açılması talebinde bulunmuştu (Akyol, 2008: 137). Özellikle Cuma gününün hayırlı olduğu stratejisini kullanmıştı. O, İdari ve askeri yöneticilere göndermiş olduğu genelgede *“Allah’ın yardımıyla Nisan’ın 23. Cuma günü, Cuma namazı müteakip Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılacağını”* belirtmişti. Genelgenin içeriğine bakıldığında Mustafa Kemal’e İslam mücahidi sıfatı ile kullanılmasının önu açıldığı söylenebilir. Genelgede şunlar yer almıştır: *“Büyük Millet Meclisi’nin açılış gününü Cuma’ya tesadüf ettirmekle o günün mübarek olmasından istifade için açılıştan önce bütün milletvekilleri ile Hacı Bayram Velî Câmî-i Şerif’inde Cuma namazı kılınarak Kur’an’ın nurlarından ve salâttan feyz alınacaktır. Namazdan sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerif taşınarak daireye gidilecektir. İçeriye girilmeden önce bir dua okunacak ve kurbanlar kesilecektir. O günün kutsiyetini sonsuza kadar ulaştırmak maksadıyla bugünden itibaren vilâyet merkezinde Vali Beyefendi Hazretleri’nin düzenlemesi ile hatim indirtilip Buhârî-i Şerif okutulacak, hatmin geri kalan kısmı Cuma namazından sonra Meclis’in önünde tamamlanacaktır. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden başlayarak Buhârîler okunup hatimler indirilecek, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâvâtlar getirilecek, hutbede halifemiz padişahımız efendimizin (Sultan Vahideddin’in) ismi zikredilirken padişahın ve teb’anın biran önce kurtulup saadete ermesi duası da ilâveten okunacaktır. Cuma namazının kılınmasından sonra hatim tamamlanarak hilâfet ve saltanat ile vatanın her tarafının kurtulması maksadıyla yapılan millî çalışmaların önemi ve kutsallığı, milletin her ferdinin vekillerinden meydana gelen Büyük Millet Meclisi’nin yapacağı vatanî vazifeyi ifa mecburiyeti hakkında öğütler verilecektir. Daha sonra halife ve pâdişâhımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasimin tamamlanıp camilerden çıkılmasından sonra Osmanlı topraklarının her tarafından hükümet makamına gelinerek Meclis’in açılmasından dolayı resmî tebrikler sunulacaktır. Yine her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır. Cenâb-ı Hakk’a tam bir muvaffakiyet için niyaz edip yalvarıyoruz”* (Güneş, 1985: 46).

Bağımsızlık savaşının mücadele kısmında Mustafa Kemal’e atfedilecek İslami sıfatların yaygınlaştığı görülmektedir. Mustafa Kemal’e yakıştırılan sıfatlar arasında münci (kurtarıcı), bani(inşa edici), hamî(koruyucu), ibdakar(ilk yaratıcı) bulunmaktadır (Bora, 2017: 121). Ankara’da meclisin açılmasına müteakip, İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal’i İslam hukukuna göre kuva-yı bağiye (eşkiya) olarak belirterek, tam aksine bağımsızlık yanlısı din adamları ise Mustafa Kemal’i İslam bayraktarlığı yapan kişi olarak belirten fetva yayınlamışlardır. Bu dönemin kodlarına bakıldığında İslam’ın savaş konsepti Mustafa Kemal’e verilen sıfatlarla örülmeye çalışıldığı görülmektedir. Öyle ki Yakup Kadri’nin ifadesiyle Milli Mücadele’nin zor günlerinde halk tarafından Mustafa Kemal’e verilen betimlemeyi şöyle belirtmiştir: *“Batan geminin içinde son duasını mırıldanan kazazede gibi kendi kendime, durmadan, onun adını tekrar ediyorum: Mustafa Kemal, Mustafa Kemal, Mustafa Kemal. Ve batan bir gemide son duasını mırıldanan kazazede gibi yüreğimde derin bir emniyet, derin bir sükûnet hâsil oluyordu”* (Karaosmanoğlu, 2000: 31). Toplumun yüceltmesi kadar o dönemin münevverlerinin de Mustafa Kemal’e giydirilmek istenen yüceltme vurgusunun işlendiğini söylemek gerekiyor. Bu süreç bağımsızlık mücadelesinin birçok merhalesinde görmek mümkündür. Ayrıca Mustafa Kemal’in Çanakkale Savaşındaki kahramanlıkları da onun İslam âlemini kurtarmak için gönderilmiş ve seçilmiş kişi olarak değerlendirilmesini ön plana çıkarmıştır. Buna örnek olarak Ülkü

Dergisi'nin 1933 Ağustos'unda yayınlanan şiirdeki şu ifadeler Mustafa Kemal'e yakıştırılan dinsel sıfatlar gösterilebilir: *"Mustafa Kemal'in eliyle Allah, zulmün alınına bir şamar atmıştır. Bu öyle muhteşem bir tokattır ki, Garbın yüreğinden ahlara yükselmiştir. O'nun ebetlere çarpan aksiyile, zincirler, küflenmiş tahtlar kırılmıştır"* (Timur, 2005: 181).

Sakarya Savaşı sonrası yaralanan Mustafa Kemal'e Gazi ve Mareşallik unvanının verilmesini dinsel bir motif olarak açıklamak gerekir. Çünkü İslam'da gazilik sıfatı İlâhî Kelimetullah olarak belirtilir, yani İslam için cihada giden kişilere verilen unvandır. Bu unvanın Mustafa Kemal'e verilmesi ve birçok yerde ve kitaplarda Gazi Mustafa Kemal şeklinde yaygın olarak kullanılması İslami bir konsept taşımaktadır. Mustafa Kemal'e kültürel bir İslami sıfat kazandıran önemli gelişmelerden biri de onun Milli Mücadele sırasında emperyalist güçleri Hristiyan Alemi olarak nitelenmesi ve bu savaşı gaza olarak değerlendirmesini ön plana çıkaran söylemleridir (Akyol, 2008: 150). Bu söylemlerdeki ana eksen *Müslümanların Kardeşliği* kavramıdır. Diğer taraftan İngiltere sömürgeci olan Hint ve Kıbrıs Müslümanlarına yönelik mesajları da İslam konsepti içerisinde değerlendirmek gerekir.

Yirminci yüzyılın öne çıkan İslami konseptlerinden biri olan Mesih beklentisi özellikle de Türkler arasında yaygın bir inanış haline gelmişti. Önce İkinci Abdülhamid, akabinde Enver Paşa ve nihayetinde Mustafa Kemal'e yönelik Mesih beklentisi, Milli Mücadele'de somutlaşmaya başladı (Daldal, 1998: 37). Bu Mesih anlayışının temelinde İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu kurtarma amacına yönelikti. Bilhassa bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra diğer Müslüman ülkelerde büyük mutluluğu artırdığı ve mutluluk sebebiyle Mustafa Kemal'in Mesih olduğuna dair inanışların olduğu belirtilebilir. Bu inanışın yazılan şiirlerde bilhassa da Halil Nihat Boztepe'nin eserlerinde görmek mümkündür (Oy, 1989: 74). Son tahlilde bağımsızlık savaşı bitimine dair Mustafa Kemal'e yönelik İslami bir sıfat ile mitsel bir yaklaşımın ciddi manada ona özdeşleştirilmesinin önünü açtığı söylenilebilir. Özellikle İslam coğrafyasının içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında Mustafa Kemal'in vermiş olduğu mücadele ve alınan sonuç yukarıda belirtilen İslam konsepti içerisinde değerlendirildiğinde Kemalizm'in dinsel statüsüne katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

2-Kemalizm'in Dinsel Sloganlarının Kullanılması

Milli Mücadele sonrası sıra devletin yeniden yapılandırılmasına gelmişti. Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu belki de en önemli konu, yeni devletin modern temeller üzerine kurulması gerektiğiydi. Bu amaç için yapılacak inkılapların *"Metternich usulü"* yani üstten alta doğru sirayet etmesi önemliydi. Ancak bu inkılaplara karşı çıkacak hususların önceden bilinmesi Mustafa Kemal için yeni bir olgu olarak görünmüyordu. Zira Osmanlı Devleti'ndeki yenilikler genellikle hep aynı cenah tarafından karşı çıkılmıştı. Mustafa Kemal, öncelikle devletin dini bir karakteristik yapıdan uzaklaşması ve laik bir düzene kavuşması adına Halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kaldırılmasını sağladı. Bu süreç Mustafa Kemal'in özellikle de muhafazakâr kesim tarafından dinsizlikle lanse edilmesi algısı ortaya çıkmasına rağmen kendisi bunun üzerinde hiç ama hiç durmadı. Çünkü devletin seküler yapıda olmasını istemek dinsizlik değildi, tam aksine Mustafa Kemal'in İslam'a sahip çıkan hatta onun öğretilerinin yayılmasına yardımcı olduğu söylenmektedir (Ulus, 2008: 161). Mustafa Kemal'in İslam dininin anlaşılmasına katkıda bulunduğu süreçlerden biri de İslamiyet'in Türkçeleştirilmesi olayıydı. Bilhassa devletin İslami kanallarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda önemli bir vazife üstlendi. Atatürk, ezanın Türkçeleştirilmesi, Arap etkisinin İslamiyet üzerinde azaltılması ve Kuran'ın Türkçeye çevrilmesinde hep aynı ülküyü taşımaktaydı, yani seküler toplum ve devlet.

Mustafa Kemal'in yaptıkları, söylemleri, davranışları yeni devletin resmi ideolojisini oluşturuyordu. Başta M. Saffet Engin, Necmeddin Sıddık Sadak olmak üzere diğer aydınlar, Kemalizm kavramı etrafında Mustafa Kemal'in söylem ve ideolojisini meydana getirmeye çalıştılar. Diğer taraftan Kemalizmi de İslam teması zırhını yerleştirme konusunda çaba gösterdiler. Aslında ulus-devletlerde tanrının boşluğu kurucu karakter tarafından doldurulduğuna dair ifade Mustafa Kemal'in şahsında ortaya çıkmış oldu (Elmas, 2007: 57). Hayri İnce'nin, kurucu liderlerin dinsel motiflerle açıklanmasına getirdiği yorum Kemalizm'in niçin dinsel bir sembol yolculuğuna çıktığının göstergesidir:

"Peygamberler, aziz ve azizeler, evliyalar dedeler, pirlar, seyitler gibi pek çok semavi kutsal figürün çevrelediği, dini ritüellerin ve simgelerin egemenliği altında şekillenen toplumsal alan modernitenin temel ürünlerinden olan ulus-devletin rasyonel kavramları ve kurumları ile modern simge, sembol ve figürlerle yeniden şekillendirilir. Sanatçılar, bilim adamları ve özellikle siyasi figürler olan tarihi şahsiyetler modern ulus-devletlerin pek çoğu için merkezi bir role sahip olurlar. Tam da bu noktada Türkiye özelinde Mustafa Kemal Atatürk'ün sembolik varlığı tanrı, tanrısal figür ve sembollerden geriye kalan bu merkezi boşluğu dolduran biricik figür olması nedeniyle çok önemlidir" (İnce, 2011: 3).

Kemalizm'in dinsel bir sembol olarak kullanılmasından önce onun izmleşme sürecinin anlaşılması gerekiyor. Bu amaçla yirminci yüzyıl Türkiye'de siyasal söylemlerin sloganlaştığı ve düşünsel daire içerisinde problematik sorunların ortaya çıktığı dönem olarak ifade edilir. Bilhassa kurucu iktidarın Mustafa Kemal etrafında oluşturduğu Kemalizm kavramı ilk defa İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'in "*Fransızlar, Kemalistlere karşı iyi niyetli görünüyorlar*" tabiriyle ortaya çıktığı söylenir (Şahinler, 1996: 320). Aslında Atatürk'ün hayatı boyunca yazdığı askeri kitaplar dışında kaleme aldığı Nutuk dışında düşüncel dünyamızda yer edecek eserleri olmamasına rağmen onun fikirlerini izm olarak ele alınması ilginç değildi. Kurucu liderlerin bir kültürel formasyona büründüğü bilinen bir realitedir. Kemalizm de bu formasyonlardan biridir. İstanbul'da basım yapan İnkılap Gazetesi'nin sahibi Ali Naci Karacan, 2 Aralık 1930 tarihli yazısında "*Rusya'da nasıl bir Komünizm, İtalya'da nasıl bir Faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır*" (İnkılap:1930) ifadesi Atatürk'e yönelik izm yaklaşımlarından biridir. Bilhassa dünyada tek parti yönetimlerinin arttığı bir dönem olan 1930'lar her haliyle siyasal karakterlerin izimleşmeye başladığı bir devir olarak telakki edilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerini, yaptıklarını yeni kurulan devletin resmi ideoloji haline getirmek ve onu sistematik bir düşünce ortaya koymak Türk aydınlarının üzerinde durduğu en önemli mevzu haline gelmişti. Özellikle bu fikrin taklitten uzak, halk nezdinde taban bulabilmiş ve çağın şartlarına göre kendini sürekli yenileyebilmesi önemliydi. Bu amaca yönelik, Mehmet Saffet Engin, Mehmet Şeref Aykut, Necmeddin Sadık Sadak, Halil Nimetullah Öztürk, Sadri Etem Ertem, Ahmet Cevat Emre, Nusret Kemal Köymen, Ahmet Hamdi Başar, Tekin Alp, Şevket Süreyya Özdemir, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın katkıları oldu. Adı geçen aydınların Atatürk tahayyülü ve tezahürü birbirinden farklı olduğu için Kemalizm ideolojinin bazen milliyetçi, bazen İslamcı, bazen batıcı, bazen de Sosyalist olarak algılanmasının önünü açtı.

Kemalizm, ilk defa CHP'nin 1931 yılındaki Üçüncü Kurultayında yer alan şu cümleyle resmileşti. "*Programdaki ana prensipler, partinin daima sadık kaldığı "Kemalizm" yolunun ifadeleridir. Bu yol, memleket gerçeklerinden ilham almaya ve hürlük, birlik, düzenlik, ve ilerilik umdelerine dayanmaya gerektirir*" (Parla, 2008: 19). Programda yer alan ifadeler, bundan böyle CHP'nin dayandığı resmi ideoloji olacaktı. Bu ideoloji de Atatürk'ün belirttiği altı ok olan milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyetçilik, İnkılapçı, devletçilik, laiklikten oluşmaktadır. Kemalizm'i bir düzen olarak belirten ve devletin ilelebet dayanacağı resmi yol olarak da belirtilmiştir. Pragmatik bir düşünce sistemi olarak tanımlanan Kemalizm, Türk milletinin bundan böyle ışığı olacaktı. Belirtilen ışığın ilelebet yaşayacağı ve en azından yaşatılacağı da kurultayda söylenmişti. Kemalizm'in düşüncel, yazınsal, siyasal olarak inşa edilmesinden sonra sıra bu ideolojinin halk tarafından benimsenmesine gelmişti. Bu araçlardan biri de Kemalizm'in dinsel bir tutum içerisinde ele alınmasıydı.

Kemalizm'in bir ideoloji olarak kabul edilmesinden sonra sıra onun düşüncel formatlarına gelmişti. Yukarıda adı geçen kişilerin başlattıkları yoğun fikir altyapılarının öznesinde Atatürk'ü yüceltme ülküsü bulunmaktaydı. Ayrıca o dönemde Kemalizm'e yönelik ciddi faşist söylemlere de cevap vermek gerekiyordu. Kadro Hareketi ve Ülkü Dergisi bu konuda ön ayak olmuştu. Bilhassa bu hareketin içerisinde olan Vedat Nedim Tör, *Kemalizm'in Dramı* adlı eserinde Kemalizm'e yönelik eleştirilere vermiş olduğu cevabı şöyle belirtmiştir: "*Ettore Rossi, Kemalizm'in Fascizm'e benzediğini ve onu taklit ettiğini yazmıştı. Kadronun 8. sayısında Burhan Asaf, Ettore Rossi'nin Türkiye'nin samimi dostu olduğunu kabul etmekte beraber Kemalizm'in Fascizmi taklidinin bahis konusu olmadığını belirtmişti*" (Tör, 1980: 9). Buna benzer birçok örnek vardır.

Kemalizm'in ideoloji olarak benimsenmesi sonrası onun dinsel bir mite dönüştürme çabalarının desteklenmesi gerekiyordu. Özellikle Kemalizm'i din olarak benimseyenlerin başlattıkları seferberlik kayda değerdir. Şeref Aykut'un kaleme aldığı *Kemalizm* adlı eserin büyük önemi vardır. Şeref Aykut, Kemalizm'in teorisyenlerinden olduğu kadar, onu dinsel bir boyuta taşıyanlar arasında yer almaktadır. Aykut, Kemalizm'i şu sözlerle onu bir din olarak ifade etmiştir: "*Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, Rasyonel, Sosyolojik, Markist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kemalizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşıl原因 ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir*" (Aykut, 1936: 3). Şeref Aykut, Kemalizm'e bir din olarak bakarken, Mustafa Kemal'in yanında uzun bir dönem kalmış olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise onun şahsiyetine dinsel bir mit eklemeyi ihmal etmemiştir. Karaosmanoğlu'na göre Mustafa Kemal: "*Kudret ve heybetini sinirlerinden ve adalesinden alan bir kahraman değildi. Çünkü onun kahramanlığı, Promete'nin ulûhiyeti (tanrı niteliği, tanrısallığı gibi) sırf akıldan, zekâdan, ruhtan gelen insani bir kahramanlıktı*" (Karaosmanoğlu, 2000: 57).

1930'lardan itibaren Atatürk'e yönelik dinsel sıfatlar artmaya başlamıştır. Sıfatlardaki ana payda dinsel motiftir. Bu motifleri edebi metinlerde sıkça görmek mümkündür. O dönem yazılan şiirlerde Atatürk, tanrısal bir övgü içerisinde yer almaktadır. Bu şiirlerden biri şu dizeleri içermektedir: "*Cumhuriyetin ilânıyla beraber Türk milletinin kaydettiği başarı ve hıza hiçbir tarihte ulaşamamıştır. Hatta Tanrı bile şimdiye kadar böyle bir*

hızı yakalayamadı. Her Türk, bir Mustafa Kemal olduğu gibi Türklerin yaratılış gayesi de onu bilmek ve tanımaktır. Mustafa Kemal, on yılın içinde âdeta bir Tanrı gibi her şeyi yoktan var etti. Şimdiye kadar Tanrı bile bu hızın tadını alamadı." (Timur, 2005: 188). Yine Vedat Nedim Tör'ün, Mustafa Kemal'i bir dahi, kâhin olarak ifade eden yaklaşımı da vardır (Tör, 1980: 9). Atatürk'ü yüceltme bunlarla sınırlı değildi. Zira bir kez Mustafa Kemal figürüne kutsiyet yarışı başlamıştı. Bu kutsiyetin temasında din ikonunu kullanma açısından kayda değer özellikler de ortaya çıkmıştı. Örneğin Aşık Ömer mahlasını kullanan Behçet Kemal Çağlar tarafından hazırlanan "Atatürk Mevlidi" yazıldı. Bu mevlitteki dizelerde yer alan "Hak Teala çünkü yarattı Türk'ü ilk Dedi, 'Üç kita da olsun ona mülk. Mustafa nurunu alnına koydu, Bil! Kemal'in nurudur, ol nur dedi" ifadelerinde görkemli bir Atatürk görülebilir. Behçet Çağlar'ın Atatürk'e yönelik yazmış olduğu mevlid ile yetinmedi, bu defa Atatürk için bir ezan yazdı. Bu ezanın sembolünde kullanılan ifadeler arasında bir tür dinsel motif içermektedir. Bu eza şu cümlelerden oluşmaktadır. "Atatürk ekber! Atatürk ekber! Ancak O var Atatürk! Evliya odur, peygamber odur, sanatkâr Atatürk. Talihe hâkim, zekâyâ önder, doğma serdar Atatürk. Bunları geçti insan büyüğü: Kendi kadar Atatürk! Atatürk ekber! Atatürk ekber. Bizde O var. Atatürk! Ne evliya, ne de peygamber. Halkına yar Atatürk!" (Ünder, 2009: 145). Atatürk'ün dinsel imgesine yönelik propagandalar sadece bunlarla ibaret değildi. Özellikle Mustafa Kemal'i yüceltme konusunda Türk aydınlarının birbirleriyle yarıştığı görülmektedir. Bunlar arasında yer alan Hasan Ali Yücel, Mustafa Kemal'i tanrının yeryüzündeki, tecellisi olarak görmektedir. Bu tecellinin ifadesine bakılırsa Hasan Ali'nin Atatürk'ü dinsel kalıpların içerdiğinde idrak ettiği anlaşılmaktadır. Hasan Ali, Atatürk'ü, aynı Peygamber gibi bir devrimci olarak nitelendirmekte, peygamber o dönemin zor şartlarında İslamiyet'i kabul ettirdiğini, Atatürk'ün de yıkık bir devleti yoktan var ettiğine değinerek Peygamber ile Atatürk arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır (Yılmaz, 1990: 15). Atatürk'e dinsel sıfat ve özellikle yükleme konusunda Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da önemli destekleri vardır. Yakup Kadri, Atatürk'e "O, bize şahsiyetinde toplu duran külli kudretin (Tanrısal gücün) ilk sentetik meyvelerini vermek için tam otuz sekiz yıl bekledi" (Karaosmanoğlu, 2000: 59) diyerek ona tanrısal özellikler vurgulamıştır. Yakup Kadri'nin aynı eserinde Mustafa Kemal betimlemesi yaparken değindiği şu nokta önemlidir: "Zarurete düşenlerin imdadına yetişmek; tanıdıkları kimselerden hasta olanların tedavisine yardım etmek, hatta, bazı ailevi geçimsizliklerden mustarip ahbablarının maddi ve manevi müşküllerini halle çalışmak hemen her günlük meşgalelerini teşkil ederdi" (Karaosmanoğlu, 2000: 125). Karaosmanoğlu'nun yaklaşımına destek veren Emir Abdullah, Mustafa Kemal'i Allah'ın Ortadoğu için gönderilmiş bir lütfu olarak değerlendirmiştir (Bein, 2017: 168). Diğer taraftan Moiz Cohen adlı Tekinalp, Kemalizm'i Türklerin dini olarak ifade etmiştir. Dahası Tekinalp, Kemalizm'i dine benzetirken, Türklerin kendine has bir tanrı yarattığını belirterek şu hususlara dikkat çekmiştir: "Artık 1935'deyiz. On iki yıllık bir süre içinde, yeni Türk, kendine yeni bir ruh, yeni bir ahlak, yeni bir tarih, hatta, Allah'ı artık Tanrı diye andığı için, diyebilirim ki, yeni bir Allah yaratmıştır" (Tekinalp, 2004: 179).

Atatürk'ün dinde yaptığı dönüşümler ve ona yüklenen dinsel sıfatlar onun İkinci bir Martin Luther olarak adlandırılmasının önünü açtı (Bora, 2017: 150). Mustafa Kemal'in dinsel bir sembol olarak algılanmasında Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin katkılarının da olduğu öne sürülür. Özellikle İslamiyet'in Türkçeleştirilmesi sırasında önemli bir görevi ifa eden Börekçi, Mustafa Kemal'e yönelik eleştirilere karşı durmaya çalışmıştır. Kemalizm'in propaganda taşıyıcıları olan Ruşen Eşref Ünaydın İslam Peygamberi ile Mustafa Kemal arasında benzerlik kurarken her ikisinin de güvenli ve emin olması yönüne dikkat çekmektedir (Ünder, 2009: 149).

Kemalizm'in dinsel bir motif olarak değerlendirilmesinden sonra sıra Mustafa Kemal'in bizzat kaleme aldığı ve propaganda olarak kullanılabilir Nutuk'a gelmişti. Nutuk, Mustafa Kemal'in bir siyasi hesaplaşmasının yanı sıra Kemalizm'in anlaşılması ve Türk devriminin anahtarı olarak değerlendirilmiştir. Bu anahtarın anlaşılması için Nutuk'un ülkenin dört bir tarafına gönderildiği belirtilir. Özellikle de Kemalizm taşıyıcı olan halkevlerindeki kütüphanelerde onlarca Nutuk'un olmasına dikkat edilirdi.

Son olarak Kemalizm'in meşrulaştırma araçlarından biri de Atatürk'e ait heykellerin ülkenin dört bir tarafına konması, okullardaki görsel Atatürk köşelerinin oluşturulması ve Atatürk isminin okul, bulvar, cadde ve sokaklara verilmesidir. Bu propaganda yöntemi daha çok Mustafa Kemal'in resmedilmesi ve somutlaştırılmasına yöneliktir. Örneğin 1938 yılında CHP tarafından çıkarılan ve gençliğin Atatürk'e karşı sevgisini ortaya koyan Şeref Kitabı adlı çalışmada ilgi çekicidir. Gençler tarafından yazılan yazılara bakıldığında Atatürk'e karşı tapma kavramının onlarca kez kullanıldığı görülmektedir. "Yıldızlı gecelerde gök, senin, öncesiz bir tapınağıdır" (Şeref Kitabı, 1938: 19).

Sonuç

Türkiye'nin düşüncel bazda önemli ideolojilerin orijini olmadığı konusunda birçok münevver hemfikirdirler. Türkiye'nin düşünce tarihi içerisinde genellikle düşünce yapıları ithal bir konum sergilemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde genellikle düşünce geçişlerinin olduğu bir süreci andırmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde ise ideolojilerin bhusus, çevre bulamadığı ya da azınlıkta

kalmalarıyla bilinmektedir. Ancak Cumhuriyet'in ilanı sonrası milli kahraman bulunmuştu. Bu kahraman Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal, Müslümanları bulunduğu durumdan kurtaracak mehdi olabilirdi. Bu algı yönetimi 1930'ların Türkiye'sinde Kemalizm denilen bir ideolojiyi ortaya çıkardı. Kemalizm, Mustafa Kemal'in düşünce, yaşam tarzı, yaptığı inkılapların bilimsel verileriyle desteklenmiş bir yol olarak Türkiye'nin önüne konuldu. Şevket Aykut, Kamalizm eserini ortaya koyarken onun esasında bir din, Mustafa Kemal'i de bir peygamber olarak ifade etti. Kamalizm eseri genel olarak Atatürk'ün ilke ve inkılapları üzerine kurulu bir öğreti olarak ifade edilmektedir. Şevket Aykut, başta olmak üzere diğer Kemalist yazarların eserlerinde Atatürk'ün adı olan Mustafa'nın kullanılmaması ilginçti. Mustafa isminin Arap kökenli ve İslami bir anlam taşımasından dolayı mıdır yoksa tesadüfi midir bilinmez. Ancak Kemalist olduğunu iddia eden bu kişiler, onun öğretilerini bir din olarak toplum önüne sunmaya başladılar.

Şevket Aykut ile başlayan bu süreç, Atatürk'ün adına mevlidler, ezanlar yazılmaya kadar devam etti. Yakup Kadri, Tekin Alp, Mehmet Saffet Engin'in katkılarıyla toplumun tahayyülündeki Mustafa Kemal portresi değiştirilmeye çalışıldı. Zira 1924 ile birlikte din alanında yapılanlar özellikle de İslam'ın Türkçeleştirilmesi yolundaki reformlar, halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi uygulamalar, toplum nezdinde Mustafa Kemal'in dinsizlikle suçlanmasını ortaya çıkarmıştı. Bu durumun aşılması ve Atatürk'ün yüceltilmesi için olağanüstü bir kişilik olarak halka anlatılması gerekiyordu. Şevket Süreyya Aydemir bir röportajında inkılapların oturtulması için Atatürk'ü putlaştırmaya mecburdük ifadesi belki Mustafa Kemal'in neden böyle dinsel öge olarak ön plana çıkartıldığını ortaya koymaktadır. Atatürk'ün milli bir kahraman olarak bilinmesinin desteklenmesi ancak dinsel bazı sıfatlarla sağlanabilirdi. Örneğin o dönem Mustafa Kemal'in din ile ilgili yaptıklarını eleştiren din adamlarına karşı Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi: "O doğru bir adamdır. Size derse ki dinini değiştirin, hemen kabul edin" diyerek Atatürk'ü olağanüstü bir kişiliğe büründürmüştür. Öyle ki bazı yazarların ifadelerinde Mustafa Kemal, Türklerin amentüsü, ikinci Martin Luther, Mehdi, Mesih, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (zıllullah), kurtarıcı gibi sıfatlarla taktim edilmiştir.

Mustafa Kemal'e sadece İslam dünyasından yakıştırmalar yoktu. Diğer taraftan Alevilerin gözünde de Mustafa Kemal önemli bir dinsel sıfatları içeren bir kahraman olarak ifade edilmekteydi. Özellikle Mustafa Kemal'in babasının adı olan Ali Rıza'dan dolayı onun Alevi veya Bektaşî olduğu belirtilmekteydi. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sonrası Ankara'ya giderken Hacı Bektaş'a uğraması ve Alevi dedesi Çelebi Cemaleddin tarafından onun mehdi olarak lanse edilmesini ortaya çıkardı. Her iki durumda da Mustafa Kemal 1930'ların Türkiye'sinde dinsel bir mit örneği olarak topluma anlatılıyordu. Mustafa Kemal'in bizzat yazdığı Nutuk ise onun kutsal kitabıydı. Bu kutsal kitabı geniş alanlara ulaştırılması için halkevleri, kütüphaneler kullanılmaya çalışıldı.

Sonuç olarak Kemalizm, Türkiye'nin siyasal, sosyal, dinsel dönüşümünün önemli bir parçası olarak uzun bir döneme damgasını vurmuştur. Dinsel bir mit güç babında Mustafa Kemal'in milli kahraman olarak ifade edilmesi o dönem aydınlarının temel prensibi olmuştur. Bu prensibi meşrulaştırmanın yolu dinsel sıfatlarla yüceltilmesinden geçmekteydi. Bu durum 1930-1935 yılları arasında işlenmeye çalışıldı. Mustafa Kemal'i dinsel bir yücelti olarak edebiyatta, dinsel metinlerde, edebi kitaplarda hatta ve hatta gençler tarafından yazılan şiirlerde görmek mümkündür. Akıllara şu soru gelebilir. Mustafa Kemal, tüm bu yapılanların neresinde bulunmaktaydı? Mustafa Kemal, elinden geldiğince dogmatik düşüncelerle kendince mücadele etmeye çalıştı. En azından rahatsızlığını dinsel temaların kullanılması konusunda göstermiştir. Fakat lider etrafında kurulan devletlerde liderlere yüklenen misyon, onun kurucu kişiliğini ön plana çıkarmak amaçlıydı. Bu nedenle 1930-1935 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın, karizmatik liderliğini ön plana çıkarmak amacıyla edebiyatla, tarihle, sanatla, sporla veya çalışmada da belirtildiği gibi dinsel temalarla meşrulaştırma kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye

İnkılap

Cumhuriyet

Kitaplar

Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitap.

Althusser, L. (1978). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Aykut, Ş. (1936). *Kamalizm*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitapevi.

Bein, A. (2017). *Kemalist Turkey and the Middle East*. Cambridge : Cambridge University Press.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Daldal, A. (1998). Mustafa Kemal Kültü. *Birikim*, 36-49.
- Dijk, T. A. (2000). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publishing.
- Elmas, E. (2007). *Sevgili Atatürkçüğüm: İlkokul Çocuklarında Atatürk Algısı*. İstanbul: Hayy Kitap .
- Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İnce, H. (2011). *Alevilerin Atatürk Algıları: Yanılsama ve Yüzleşme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi.
- Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2000). *Atatürk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, S. (2005). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Temel Fikirleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oy, A. (1989). *Şiir Dünyamızda Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Parla, T. (2008). *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Sarıkoçuncu, A. (1995). *Milli Mücadele'de Din Adamları I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Soileau, D. K. (2018). *Koçgiri İşyanı: Sosyo-Tarihsel Bir Analiz*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, C. (1997). *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahinler, M. (1996). *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Şener, C. (1991). *Atatürk ve Aleviler*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Şeref Kitabı* (1938). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Tekinallı (2004). *Kemalizm*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Timur, K. (2005). Ülkü Mecmuası ve Şiirlerin Diliyle Atatürk. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 177-198.
- Tör, V. N. (1980). *Kemalizmin Dramı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Turan, O. (2018). II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 65-86.
- Ulus, M.K. (2009). *Atatürk'ün Yanı Başında/Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus'unun Hatıraları*, İstanbul: Doğan Kitap
- Ünder, H. (2009). Atatürk İmgisinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. A. İnsel içinde, *Kemalizm* (s. 138-155). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, H. (1990). *Öldükten Sonra Allah Diyen Bakan Hasan Ali Yücel* . İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2008). *Atatürk'ün İslam İnancı*. İstanbul: Kara Kutu Yayınları.
- Yılmaz, N. (2005). *Kentin Alevileri: Reşadiye, İkitelli Örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.